

SAĞLIK BAKANLIĞI
Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Hasta Hakları ve Tıbbi Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı
Bakanlık Yayın No:963

ULAKBİM TR Dizinde Taranmaktadır

Hakemli Dergi

TSHD

Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi

ISSN: 2149-309X-Biannually
<https://edergi.saglik.gov.tr/>
<https://dergipark.org.tr/pub/tshd>
Yıl/Year: 2025 Aralık/December
Sayı/Issue: 26

ENGELLİ BİREYLERİN İSTİHDAMI, EKONOMİK KOŞULLARI VE TÜKETİM EĞİLİMLERİ: SOSYOEKONOMİK BİR YAKLAŞIM

Atif KARAKUŞ¹
Caner ÖNİZ²

Makale Bilgileri/ Article info

Makalenin Türü/Article Type: Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Date Received: 03.12.2024
Revizyon Tarihi/Date Revised: 06.02.2025
Kabul Tarihi / Date Accepted: 16.07.2025
Yayın Tarihi / Date Published: 17.12.2025
DOI: 10.46218/tshd.1595699

Makale Künyesi/To cite this article, Karakuş, A. ve Öniz, C. (2025, Aralık). Engelli Bireylerin İstihdamı, Ekonomik Koşulları ve Tüketim Eğilimleri: Sosyoekonomik Bir Yaklaşım, *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi* (26), 18-37.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Atif KARAKUŞ, Sosyal Hizmet Uzmanı.
atifkarakus@gmail.com

Öz

Engellilik hem bireysel hem de toplumsal düzeyde doğrudan veya dolaylı olarak ele alınması gereken temel bir kavramdır. Engelli bireyler, sıklıkla toplumsal ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Bu durum, engellilik türüne göre farklılık gösterebilmekle birlikte, engelli bireylere yönelik toplumsal tutumlar, sosyal çevre ve bireylerin eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir. Ayrıca, tarihsel açıdan engellilere bakış açısı, dönemin toplumsal yapısı, inanç sistemi, ekonomik koşulları ve coğrafi faktörleri gibi unsurlardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Bu faktörler bağlamında engelli bireylerin toplumdaki diğer bireylerin yaşam koşullarına kıyasla daha zorlu olabileceği göz önünde tutulabilmelidir. Nitekim bu zorluklardan biri de maddi yetersizliklerdir. Maddi yetersizlik ile engellilik arasındaki ilişki, doğrusal bir şekilde ilerlemektedir. Engelli bireylerin ekonomik zorlukları, büyük ölçüde istihdam ve iş dünyasında karşılaştıkları engellerden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, ekonomik yetersizlik, engelli bireylerin alım gücüyle doğrudan bağlantılı olup, tüketim davranışları da etkilemektedir. Bu bağlamda, engelli bireylerin tüketim davranışları, engelli bireylere yönelik özel politika ve uygulamaların önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, engelli bireylerin tarihsel süreçte ve günümüzde karşılaştıkları sosyal sorunları ele almayı amaçlamaktadır. Ayrıca, istihdamdaki güçlükler, ekonomik durumları ve bu faktörlerin tüketim davranışlarına etkileri değerlendirmektedir. Çalışma sonunda ise paydaşlara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, İşgücü, Tüketim, Ekonomi, İstihdam

EMPLOYMENT, ECONOMIC CONDITIONS AND CONSUMPTION TRENDS OF PEOPLE WITH DISABILITIES: A SOCIOECONOMIC APPROACH

Abstract

Disability is a fundamental concept that must be addressed directly or indirectly at both the individual and societal levels. People with disabilities are often subject to social discrimination. While this situation may vary depending on the type of disability, societal attitudes toward people with disabilities differ according to the social environment and the educational level of individuals. Furthermore, historically, the perspective on people with disabilities has been directly or indirectly influenced by factors such as the social structure of the period, belief systems, economic conditions, and geographical factors. In this context, it should be noted that the living conditions of people with disabilities may be more difficult than those of other members of society. Indeed, one of these difficulties is financial inadequacy. The relationship between financial inadequacy and disability progresses in a linear fashion. The economic difficulties of individuals with disabilities stem largely from the barriers they encounter in employment and the business world. However, economic inadequacy is directly linked

¹ Sosyal Hizmet Uzmanı, Sağlık Bakanlığı Ankara/Türkiye, atifkarakus@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0009-0009-4831-9567>

² Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Zara Veysel Dursun UBYO Sivas/Türkiye, coniz@cumhuriyet.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7061-1518>.

to the purchasing power of individuals with disabilities and also affects their consumption behavior. In this context, the consumption behaviors of individuals with disabilities highlight the importance of special policies and practices for individuals with disabilities. This study aims to address the social problems faced by individuals with disabilities throughout history and in the present day. It also evaluates the difficulties in employment, their economic situation, and the effects of these factors on their consumption behaviors. At the end of the study, recommendations are made to stakeholders.

Keywords: *Disability, Labor Force, Consumption, Economy, Employment*

1. Giriş

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar engelli bireyler, toplumun geniş kitlelerinden biri olmuştur. Bununla birlikte, azınlık grupları arasında sosyal uyum açısından en büyük sorunları yaşayan kesimi temsil etmektedir. Tarih boyunca engelli bireyler birçok toplumda ötekileştirme, sosyal dışlanma, yok sayılma, bazı dönemlerde yok edilme tehditleriyle karşı karşıya kalmış buna rağmen insanlık nüfusu içerisinde mutlak suretle varlık göstermişlerdir. Son yıllardaki gelişmeler, engelliliğe bakış açısının engelliye sosyal uyumlarının maksimum seviyeye çıkarılmasını amaçlayan bir doğrultuda ilerlemesini sağlamıştır (WHO, 2024). Birleşmiş Milletlere (BM) bağlı hükümetler arası uluslararası bir kuruluş olan DSÖ verilerine göre, 2023 yılında dünya üzerinde yaşayan yaklaşık 8 milyar insanın 1,3 milyarı engelli kişilerden oluşmaktadır (UN, 2024; TİHEK, 2025). Bu rakam, dünya nüfusunun yaklaşık %16'sına tekabül etmektedir ve her altı kişiden birinin engelli olduğu anlamına gelmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, gelişen tıbbi olanaklar, uzayan insan ömrü ve hızla çoğalan insan nüfusunun beraberinde getirdiği yaşlılık kaynaklı engelli birey sayısının her geçen gün çoğalmasına neden olduğunu ifade etmektedir. İnsan yaşam ömrünün yetmiş ve daha üzeri olduğu toplumlarda, bu ömrün yaklaşık %11,5' i diğer bir ifade ile yaşamının sekiz yılında engel durumu bulunarak yaşamaktadır (WHO, 2024; TİHEK, 2025). Toplumdaki bireylerin birçoğu yaşamlarının bir kısmında engel durumuyla karşı karşıya kalabilmektedir. Günümüzde dünya genelinde gelişen imkanlar dahilinde engellilik durumuna ilişkin sayısal verilere daha net ortaya konulabilmektedir. Bu durum engellilerin tarihsel süreç içerisinde hemen her toplumda var olan sorunlarının günümüz dünyasında daha geniş kitlelerce anlaşılabilmesi, bireylerin ve grupların engelli sorunlarına yönelik bakış açılarının geliştirilmesi, engelli bireylere yönelik tutumların daha bilinçli hale gelmesi ve devletlerin engellilere yönelik politikalar belirleyebilmesinin önünü açmaktadır. BM'nin raporunda engelli kişilerin %82 si kısmı gelişmeye çalışan devletlerde yaşamaktadır (AI, 2024; TİHEK, 2025). Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi ülkelerde engelli bireylerin genel nüfusa oranının, dışarıda kalan ülkelere kıyasla net şekilde yüksek görüldüğü ifade edilmektedir. Eğitim ve kültür düzeyi geri olan kişilerde engel oranı %19, daha kültürlü ve eğilmiş insanlarda engel oranı %11 düzeyinde bulunması da ayrıca önem arz etmektedir. Çok sayıda OECD üyesi devlette, cinsiyete göre kadınların daha fazla sayıda engelli olduğunu görülmektedir. Dünya Bankası, yeryüzünün en yoksul toplumlarında her 100 kişiden 20'sinin engelinin bulunduğunu bu kişilerinde sosyal hayatta kabullenilme noktasında da dezavantajlı bulunduklarını ortaya koymuştur (İHOP, 2012). Bu veriler engellilere yönelik çalışmaların yaygınlaşması ve sosyal devletlerin engellilere yönelik politikalar oluşturmasını kaçınılmaz kılmış ve engellilerin özellikle sosyal ve ekonomik sorunlarına yönelik adımların

atılmasını sağlamıştır. Son yıllarda engellilerin hak ve özgürlüklerinde olumlu gelişmeler kaydedilmiş olsa da sorunlarına yönelik çalışmalar hâlâ yetersiz kalmaktadır. Özellikle 1970'ler den sonra engelliliğe yönelik tıbbi yaklaşımın tek başına engellilik kavramını açıklamada yeterli olmayacağı ve insanın sosyal bir varlık olduğu gerçeğini vurgulayan ve engelli bilim insanlarından oluşan bir grup bilim insanı Engellilik Sosyal Modelini oluşturmuştur. Küresel anlamda etkinliği artan kapitalizmin bakış açısına eleştiri olarak kuramsallaştırılan düşünce engelli bireylerin aslında engeli olmayan bireylerin oluşturduğu engeller sebebiyle sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları ve sosyal hayattaki rollerini üstlenmelerinin engellendiği bildirilmiştir (Oliver, 1990). Engelli bireylerin sosyal hayattaki rollerinin engellenmesi temel hak ve özgürlükler bağlamında incelendiğinde de olumsuz bir karne sergilemektedir. Bununla birlikte engelli bireylerin yaşadığı sosyal sorunlarla istihdam ve maddi yetersizlikler arasında döngüsel bir ilişki söz konusudur. Engelli bireylerin istihdamında ve işgücüne katılımda yakın döneme kadar negatif bir ayrımcılığa maruz kaldıkları, işsizlik veya düşük ücret sorunlarıyla karşılaştıkları bunun yanında uygun olmayan iş koşulları ve erişilebilirlik imkanlarının yetersizliğiyle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bu çalışmada engelli bireylerin sosyal dışlanmışlıkları iş gücü, istihdam zorlukları, yaşadıkları ekonomik sorunları ve tüketim davranış ve durumları açısından ele alınmıştır.

Çalışma kavramsal bir analiz ve sorun tespiti yöntemi üzerine kurulmuş derleme bir çalışmadır. Çalışmada herhangi bir nicel ya da nitel veri toplanmamış; bunun yerine, alanyazında yer alan makaleler, kitaplar, kanuni düzenlemeler ve raporlardan yararlanılmıştır. Çalışma, kuramsal bir çerçeve sunmayı ve ilgili alanda bir sorunun ortaya konulmasını ve bu sorunlara öneri sunma amacını taşımaktadır. Engellilerin toplumsal hayata katılabilmeleri ve ihtiyaçlarını normal bir tüketici gibi karşılayabilmeleri için ekonomik açıdan yaşadıkları sorunlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Toplumun önemli bir unsuru olan engelli bireyler tarihsel süreçte farklı coğrafyalarda, farklı baskı ve tepkilerle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Engellilere yönelik algı, tutum ve bakış açılarının engelli hakları nispetinde vatandaşlık ve insan haklarının geliştiği dönemlerde pozitif yönde ilerlediği söylenebilir. (Topçuoğlu, 2000; Çetin, 2017) Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre dünya da tahmini 1,3 milyar insan önemli engellilik yaşamaktadır. Bu, dünya nüfusunun %15'ini veya her 6 kişiden 1'ini temsil etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, gelişen tıbbi olanaklar, uzayan insan ömrü ve hızla çoğalan insan nüfusunun beraberinde getirdiği yaşlılık kaynaklı engelli birey sayısının her geçen gün artmasına neden olduğunu ifade etmektedir (WHO, 2023). BM'nin raporunda engelli kişilerin yaklaşık %80'i az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdedir. Dünya genelinde bu kadar yaygın olan sosyal bir sorunun incelenmesi önem olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde engellilik ve engel türleri, engelliliğin kısa tarihi, Türkiye'de engellilik ve kanuni düzenlemeler engellerin yaşamış olduğu istihdam ekonomik ve sorunlar ve bu durumların tüketim davranışına yansımaları yer almaktadır.

2.1. Engellilik Kavramı

Engelliliğin tanımı yapılırken her durumda kabul gören bir tanımın yapılmasının zorluğu sebebiyle birden fazla tanımlamanın yapıldığı görülmektedir. Bir konu hakkına en doğru tanımların yapılması, doğru terimlerin tercih edilmesi konunun içeriğini sağlıklı aktarabilmek açısından önemlidir. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin birinci maddesi *“Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir”* şeklindedir (BM, 1945). Bununla birlikte Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda onaylanan Sakat Kişilerin Hakları Beyannamesi'nde engelli kavramı *“Normal bir kişinin ya da sosyal yaşantısında kendi kendine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki kalıtsal ya da sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapmayanlar”* şeklinde tanımlanmaktadır. (3447 Sayılı Beyanname, 1975: Madde: 1). Türkiye'de 2005 yılında çıkan 5378 sayılı Özürlüler (Engelliler) kanununa göre ise engelli: *“Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerinin çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişidir”* şeklinde tanımlanmıştır (5378 Sayılı Kanun, 2005). Türkiye'de yapılan akademik çalışmalarda ise fiziksel veya zihinsel nedenlerle bazı hareketleri, duyuları veya işlevleri kısıtlanan dezavantajlı bireyler için özürlü, eksik, sakat, özel gereksinimli birey ve engelli kavramları ön plana çıkmaktadır (Karataş, 2002). TDK ya göre ise engelli kavramı engeli olan, vücudunda eksiklik veya kusuru olan kimse olarak tanımlamaktadır (TDK, Engelli, 2024).

2.2. Engel Türleri

Engellilik, farklı türleriyle birlikte ele alınarak bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmelidir. Engel türleri genel olarak görme, ortopedik, zihinsel, işitme ve konuşma engelli olarak ayrılmaktadır ayrıca kronik hastalıklarda engel durumu olarak kabul edilmektedir. Engellilerin haklarının doğru savunulabilmesi, engellilerin yaşadığı sosyal, ekonomik, psikolojik ve diğer sorunların giderilebilmesi, engellilerin engel türlerine göre doğru yaklaşımda bulunulabilmesi açısından engelli türlerinin doğru kategorize edilebilmesi önem taşımaktadır (Özata & Karip, 2017).

Ulusal engelli veri sistemine kayıtlı ve hayatta olan engellilerin engel türlerine göre dağılımı ve tüm engelliler içinde oranı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo. 1. Engellilerin Engel Grubuna Göre Dağılımı ve Oranı

Engel grubu	Kişi sayısı	Oranı (%)
Görme	215.076	9,53
İşitme	179.867	7,97
Dil ve konuşma	33.686	1,49
Ortopedik	311.131	13,78
Zihinsel	385.313	17,07
Ruhsal ve duygusal	170.927	7,57

Süreğen hastalık	917.259	40,63
Diğer	44.248	1,96

Kaynak: Ulusal Engelli Veri Sistemi E.T: 2025

Tabloya bakıldığında en fazla görülen engel durumu olarak süreğen hastalık grubu olurken az görülen engel durumu olarak dil ve konuma sorunlarıdır.

2.2.1. Görme Engelli

Görme işlevi, ışığın nesnelerden yansıyarak göze ulaşması ve beynin bu görüntüyü algılamasıyla gerçekleşir. Bu süreçte yaşanan tam veya kısmi aksaklık görme duyusunun tamamen veya kısmen kaybolmasına dolayısıyla engel durumunun oluşmasına neden olabilir. Görme engelli bireyler, görme duyularında kısmi veya tamamen kayıp yaşayan kişilerdir. Görme engelli birey görememe durumundan ileri seviyede etkilenen göz ile uyarılması gereken olaylarda yetersizlik yaşıyandır (Çolak, 2019). Görme engellilerin sosyal hayatta karşılaştıkları sorunlar oldukça fazladır. Özellikle iş başvurularında dezavantajlı durumda olmaları ve üretim sürecinin dışında kalmaları bu zorlukların başında gelmektedir. Görme engellilerin içerisinde bulunduğu kısıtlı durum görme engelli bireylere “iş yapamaz” gözüyle bakılmasına ve istihdam alanlarının dışında kalmalarına sebep olmaktadır. İstihdam edilmeyen, üretime katılımda güçlük yaşayan ve ekonomik bağımsızlığını kazanamayan engellilerin sosyal hayattaki rolü de kısıtlı olmakta, toplumsal hayatta da eşit olma olanaklarının önüne geçmektedir (Çarkçı, 2011).

2.2.2. Ortopedik Engelli

Ortopedik engelli bireyler, fiziksel yetersizlikler nedeniyle iş yapamama, günlük ihtiyaçlarını karşılama ve sosyal hayatlarında zorluklar yaşama durumunda olan kişilerdir. Kişinin yaşamındaki fiziksel performansını ve başarısını etkileyen, doğuştan ya da sonradan oluşan, tüm tedavi ve önlemlere karşın sinir sistemi, kas, eklem ya da iskelet sisteminin normal çalışmasının sağlanamadığı kişiler ortopedik engelli olarak tanımlanmaktadır (Büker & Alsancak, 2012). Ortopedik engelli kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı olan kişiler için kullanılmaktadır. Kişinin kol, ayak, bacak, parmak ve omurgaları ve iskelet sisteminde yer alan kısıtlılık, eksiklik, fazlalık, yokluk, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü olması durumunda ortopedik engelli olarak değerlendirmekte olup felçliler, serebral palsi, spastikler ve spina bifida tanısına uyan kişiler ortopedik engelli kapsamında yer almaktadır (ÖİB, 2008).

2.2.3. Zihinsel Engelli

Zihinsel engelli bireyler, zihinsel gelişimlerinde yetersizlik nedeniyle bilişsel ve sosyal becerilerde sorun yaşayan kişilerdir. Gebelik, doğum ve bebeklik dönemlerinin herhangi birinde yaşanmış olan sebeplerle gelişim dönemine yansıyarak; uyumlu hareketlerin yeterli olmamasıyla birlikte, odaklanma, anlama, hafıza ve kıyaslama ve benzeri genel düşünsel yeteneklerin olağanın gerisinde kalmasıdır (Güneş vd., 2013).

Tablo 2: Zekâ Puanlarına Göre Zihinsel Engelli Bireylerin Sınıflandırılması.

Zekâ Puanı	Zekâ Düzeyi ve Engel Grubu	Eğitim Alabileceği Kurum
110-90	Normal Zekâ	Normal sınıfta eğitim
89-70	Sınır Zekâ (Ağır Öğrenir)	Normal sınıfta eğitim
69-50	Hafif Düzeyde Zihinsel Öğrenme Yetersizliği	Kaynaştırma Eğitimi- Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi
49-35	Orta Düzeyde Zihinsel Öğrenme Yetersizliği	Özel Eğitim Sınıfı veya Kaynaştırma Eğitimi- Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi
34-20	Ağır Düzeyde Zihinsel Öğrenme Yetersizliği	Eğitim Uygulama Okulu- Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi
19-0	Çok Ağır Düzeyde Zihinsel Engelli	Klinik Bakım- Evde Bakım

Kaynak: Kayrak, 2014

2.2.4. İşitme Engelli

İşitme duyusu, bireylerin dil öğrenimi, sosyal iletişim ve zihinsel gelişimlerinde kritik bir rol oynar (Genç vd, 2005). İşitme duyusu, ses dalgalarının kulağa ulaşması ve beyin bu sinyalleri yorumlamasıyla çalışır. Bu sürecin tam ve verimli olmaması duyu kaybına ve engele sebep olmaktadır. İşitme engeli, kişinin duyma duyusunun gelişiminin, sosyal uyumunun ve iletişim becerilerinin hayatını olumsuz etkileyecek seviyede gerçekleşmemesi nedeniyle ortaya çıkan bir durum olarak ifade edilmektedir. İşitme kaybı, normalleşmenin ardından da gelişebilir ve çeşitli faktörlerden kaynaklanabilir. Yaşlanma, genetik faktörler, patlamalar, şehirde gibi etmenler işitme kaybının sebepleri arasında bulunabilir (Ekim & Ocakçı, 2012).

Sosyal iletişim açısından, işitme kaybı yaşanabilecek olan sosyal becerilerin gelişmesinde zorlaştırmaktadır. İşitme engeli, bireylerin sosyal etkileşimde bulunmalarını ve toplumsal normlara uyum sağlamalarını zorlaştırarak, sosyal izolasyon hissine yol açabilmektedir (Alatlı & Servi, 2017).

2.2.5. Konuşma Engelli

Doğumdan itibaren var olan işitme engeli, dilin ve iletişimin gelişmesinde büyük anlamda engel oluşturmaktadır. İstatistiksel verilere bakıldığında dünyaya gelen çocukların binde ikisinde doğumla beraber ya da doğduktan kısa bir süre sonra çeşitli sebeplerle işitme engeli görülmektedir. İşitme engelinin çeşidi ve nedeni çocuğun iletişim gelişiminin ne derece etkileneceğinde önemli bir ölçüt olmakla beraber işitme engeli dil ve iletişim becerilerini gelişimini anlamlı derecede etkilemektedir (Polat, 2025). Konuşma engelli bireyler, konuşma hızında, akıcılığında veya ses tonunda sorunlar yaşayan kişilerdir. İşittiği halde konuşamayan, gırtlaklı alınanlar, konuşmak için alet kullananlar, kekemeler, afazi, dil-dudak-damak-çene yapısında bozukluk olanlar bu gruba girmektedir (Öztürk, 2011).

2.2.6. Kronik Hastalıklar

Kronik hastalıklar, bireylerin iş gücünü ve işlevselliğini kısıtlayan, uzun süreli bakım ve tıbbi tedavi gerektiren durumlardır (iskelet sistemi, kalp-damar, solunum-sindirim sistemi hastalıkları, psikiyatrik sorunlar, AİDS-HIV gibi hastalıklar). Kronik rahatsızlıklar, engel türleri arasında daha az dikkat çekmektedir. İstatistiksel olarak engelli oranlarına dahil edilse de ayrı bir kategoride değerlendirilir (Durduran & Bodur, 2009). T.C.

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde (2006) devamlı hastalığı bulunan kişi; devamlı ya da uzun zamanlı tedavi ihtiyacı olan, hastalık sebebiyle özel eğitim veya destek eğitimi gereken kişi olarak tanımlanmaktadır (Çakmak, 2008).

2.3. Tarihsel Süreçte Engellilik

Engelli bireylerin günümüzde yaşadığı sorunlar, sayılarının dünya nüfusunun önemli bir kısmını oluşturması engelliliğe yönelik tarihsel sürecin incelenmesini değerli kılmaktadır.

Engellilere yönelik tutumlar ve engelliliğin kronolojik gelişimi engelli kavramının dinamik bir toplumsal olgu olması sebebiyle her zaman aynı çizgide olmamıştır. Bu tutumlar toplumun içerisinde bulunduğu sosyal ve ekonomik imkanlar veya toplumsal davranışlar sonucunda inişli çıkışlı bir grafik çizmiştir. Bu durum günümüzde de devam etmekte olup engellilere yönelik tutumlar sosyal ve ekonomik şartlara göre değişkenlik göstermektedir (Güloğlu, 2021).

Tarihsel olarak ele alındığında engellilik hakkındaki ilk kanun maddelerinin Hammurabi Kanunlarında geçtiği görülmektedir. Batı dünyasında, antik dönemden 17. yüzyıla kadar engellilik, kötü ruhlar, şeytan veya doğaüstü güçlerin etkisi olarak görülmekteydi (Kazzafi, 1988).

Orta çağda da engelli bireylere yönelik tutum antik çağların devamı niteliğinde gerçekleşmiş ve engellilik kötü ruhlar, cadılık ve büyücülük ile bağlantılı görülmüştür (Metzler, 2006). Orta Çağ'da Batı insanı, kilisenin etkisiyle akıl ve ruh hastalıklarının doğa üstü güçlerin etkisiyle oluştuğuna inanmıştır (Braddock & Parish, 2011).

19. yüzyılda Avusturya'da, anneler kötü şansa neden olacağı inancıyla çocuklarının görme engelli bireylerle temas kurmasını istememiştir. Bu dönemde İngiltere'de görme engelli olmakla cinsel suç işlemiş olmak bağlantılı kabul edilmiştir (Demirci, 2000). Almanya Hitler döneminde ise Nazi döneminde engelli bireyler, insanlık dışı uygulamalara maruz kalmış ve yaşam hakları ellerinden alınmıştır (Wilton 2023). Engellilere yönelik bu bakış açısı ve uygulanan ölüm politikaları neticesinde, 1945 de yaklaşık 240.000 engelli insanın yaşamına son verilmiştir (Mitchell & Snyder, 2003). ABD'de engelli insanların maruz kaldığı negatif tutum çokta uzak olmayan zamanlara kadar devam etmekteydi. 1960'lı yıllarda ABD'NİN Chicago eyaletinde şöyle bir levha bulunmaktaydı, *"Göz zevkini bozan hasta, engelli, kötürüm veya başka bir şekilde bozukluğu olan kişiler sokaklarda gezinemez, şehirdeki kamu alanlarına giremez ve halka kendini teşhir edemez"* (Kitchin, 1998).

1960'ların sonlarına doğru özellikle ABD ve İngiltere gibi batı coğrafyasının öncü devletleri engelliliği yeni tanımlar ve yeni misyonlar yüklemektedir. Bu tarihlere kadar tıbbi bir bakış açısıyla ele alınan "engellilik" kavramı bu tarihlerden sonra toplumsal bir olgu olarak ele alınmaya başlanılmıştır. Bu yıllarda uluslararası alanda çok daha tartışılır bir konu haline gelen engellilik ve engelli bireyler toplumdaki diğer bireylerle eşit haklara sahip oldukları ve temel haklardan herkes kadar yararlanılması gereken hatta pozitif ayrımcılıkla savunulması gereken kesimler olarak tarif edilmiştir (Özgökçeler & Alper, 2010).

Engelliliğin fonksiyonelliği açısından mantıksal temelde yapılan akademik çalışmalar (Linton & Linton, 1998) “Engelli Hakları Hareketi” ile engellilerin rollerinde ve kamu politikalarında ciddi değişimin kapısını aralamıştır (Kimberlin, 2009). Sonrasında gelen hukuki düzenlemeler toplumda pozitif algı oluşturmuş ve günümüz engellilik tarihi ve politikasını modernize ederek şekillendirmiştir.

2.2. Türkiye’de Engellilik ve Kanuni Düzenlemeler

Türkiye’de engelli bireylerle ilgili çalışmalar, 1980’li yıllardan itibaren artış göstermiştir. Buna yönelik olarak 1981’de Sakatları Koruma Milli koordinasyon Kurulu faaliyete başlamıştır. Bu kurul, engelli bireylerin yaşadıkları problemlerin belirlenmesi ve çözüm üretilmesi amacıyla planlanan faaliyetlerin düzenlenmesi ve takip edilmesi amacını kurulmuştur (Karip, 2016). Yine Engellilere yönelik yürütülen devlet politikalarının belirlenmesi maksadıyla “5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun” çıkartılmıştır. Bahsi geçen kanun engellilere yönelik ayrımcılık, istismar, dışlanma gibi olumsuz durumlara karşı önlem niteliğinde sosyal hizmet modellerinin uygulanmasını ve var olan olumsuzlukların giderilmesini sağlayacak önlemlerin alınmasına sağlamayı amaçlamaktadır.

İnsan haklarının evrensel ölçekte kazandığı önem engellileri toplum içerisinde fark edilebilir kılmıştır, engellilik kavramı ve engelli bireylerin sosyo-ekonomik hakları, politik varlıkları ve kültürel gelişimlerine yönelik çalışmalar yürütülmesine planlamalar yapılmasına zemin hazırlamıştır. Engellilerle ilgili politika geliştirme çabaları, bu bireylerin sayısı, sorunları ve beklentileri hakkında daha fazla sayısal veri ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Çalık, 2004).

Türkiye genelinde engelli bireylerin il bazında dağılımını inceleyen eden son araştırma 2011 yılında yapılan Nüfus ve Konut Araştırması’dır. Araştırmanın yapılış sürecinde; Adrese Dayalı Nüfus Kayıt sistemi (ADNKS)’den edinilen veriler bilimsel araştırma teknikleri gözetilerek 2,2 milyon hane halkıyla ayrıca tam sayım yöntemiyle kamusal yerlerde ki insanlarla gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 9 milyon kişi ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiş ve araştırma sonucu Aralık 2013 yılında yayınlanmıştır.

Nüfus ve Konut Araştırmasında kişilere altı farklı engel grupları dikkate alınarak şu sorular yöneltilmiştir;

- I. Görmede zorluk çekiyor musunuz? (Gözlük veya lens kullanıyor olsanız dahi)
- II. Duymada zorluk çekiyor musunuz? (İşitme cihazı/implant kullanıyor olsanız dahi)
- III. Konuşmada (konuşma bozukluğu, tutukluk, kekemelik gibi nedenlerden dolayı) zorluk çekiyor musunuz?
- IV. Yürümede, merdiven çıkmada veya inmede zorluk çekiyor musunuz?
- V. Bir şeyler taşımada veya tutmada zorluk çekiyor musunuz?
- VI. Yaşıtlarınıza göre öğrenmede, basit dört işlem yapmada, hatırlama veya dikkatinizi toplamada zorluk çekiyor musunuz?

Araştırma sonuçlarına göre engelli bireylerin yaş ve cinsiyete göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3: Genel Nüfus İçinde Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre En Az Bir Engelli Olan Nüfus*

Engelli Birey	Nüfus Oranı %	Erkek %	Kadın %
Tüm Yaş Grupları	6,9	5,9	7,9
3-9	2,3	2,5	2,1
10-14	2,1	2,4	1,8
15-19	2,3	2,6	2,0
20-24	2,7	3,0	2,4
25-29	2,6	3,0	2,3
30-34	3,2	3,4	3,0
35-39	4,0	4,0	4,1
40-44	5,1	4,7	5,6
45-49	6,9	5,9	7,8
50-54	8,8	7,1	10,7
55-59	12,1	9,2	15,0
60-64	16,5	12,3	20,4
65-69	23,0	18,3	27,2
70-74	31,9	26,3	36,3
75+	46,5	40,9	50,3

Kaynak: TÜİK, Nüfus ve Konut Araştırması, 2024.

* Engelli nüfusun sayımını yaptığı son tarih 2011 yılıdır güncel sayım henüz yapılmamıştır.

2011 Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre, en az bir engelli olan (3 ve daha yukarı yaş) nüfusun oranı %6,9 (4.876.000 kişi)'dur. Erkeklerde %5,9 olan bu oran kadınlarda %7,9'dur (ASHB, 2023).

Sürekli bakım ihtiyacı olan ağır engelli bireyler için evde bakım aylığı uygulaması engelli bireylerin kendi sosyal çevrelerince kabulünün önünü açmıştır. Bakacak kimsesi olmayan engelli bireyler içinse tam ve yarım zamanlı bakım evleri hizmet sunmaktadır. T.C Sağlık Bakanlığı ve T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının imzalamış oldukları protokol gereği engelli aylığına başvurularda kullanılmak üzere alınan sağlık kurulu raporlarından rapor ücreti talep edilmemektedir. Ayrıca Sağlık Bakanlığı bünyesinde faaliyet veren ve yatağa bağımlı yaşayan, süreğen hastalığı olan bireylere evlerinde sağlık hizmeti sunan evde sağlık uygulaması devam etmektedir (Aile.gov.tr).

5387 sayılı Engeliler Hakkında Kanun kapsamında sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri belediyeler tarafından da verilebilmektedir. Belediyeler bu hizmetlerin sunumu sırasında gerekli gördüğü hallerde, halk eğitim ve çıraklık eğitim merkezleri ile iş birliği yaparlar. Engellilerin rehabilitasyon talebinin karşılanamaması halinde engelli, hizmeti en yakın merkezden alır ve ilgili belediye her yıl bütçe talimatında belirlenen miktarı hizmetin satın alındığı merkeze öder. 5378 Sayılı Kanun'un 13. Maddesi kapsamında belediyeler engellilere yönelik sorumluluk sahibi olmak durumundadır. Belediyeler engellilerin sosyal hayata katılımlarına yönelik, engel durumundan etkilenme derecelerinin azaltılmasına yönelik ve meslek öğrenme, istihdam edilmelerine yönelik faaliyetlerle yükümlüdür (5378 Sayılı Kanun, 2005: Madde 13).

3. Engellilik ve Sosyal-Ekonomik Durum

Engellilik durumu ve sosyal-ekonomik faktörler, bireylerin yaşam kalitesini belirleyen karmaşık bir etkileşim içindedir. Engelli bireylerin yaşam kalitesini artırmak için sosyal içerme ve destek sistemlerinin güçlendirilmesi, ekonomik fırsatların artırılması ve tüketim tercihleri önemsenip genişletilmesi

gerekmektedir. Bu bağlamda, politika yapıcılarının engelli bireylerin ihtiyaçlarına yönelik stratejiler geliştirmesi büyük önem taşımaktadır (Genç & Çat, 2013).

3.1. Engelli Birey ve Sosyal Çevre

Engelli bireyleri sosyal çevre bağlamında ele alırken ‘sosyal dışlanma’ kavramı öne çıkmaktadır. Sosyal dışlanma, kişinin sosyal çevresine entegre olma ve imkanları kullanma konusunda geride kalma, insani ihtiyaçlarını giderememe, çevresiyle ilişkilerinde kopma, yaşadığı toplumda var olan haklarını kullanamama/kullanmamadır. Sosyal dışlanma, bireylerin psikolojik, sosyal ve bedensel olarak ayrıştırılması anlamına gelir. Bu durum, engelli bireyleri adaletsizliğe açık hale getirmektedir (Sapancalı, 2005). Engelli bireylerin sosyal çevrede yaşanmış olduğu bu soruna karşılık ortaya çıkan bir diğer kavramsa “sosyal içerme” kavramıdır. Sosyal içerme, engellilerin toplumsal yaşama katılımını teşvik eden ve onları toplumla entegre etmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Sosyal içerme, toplumda yaşayan farklı kişilerin yaşam standartlarının birbirleri ile karşılaştırılması sonucu çıkarımda bulunulan bir kavramdır. Ayrıca kişilerin bulundukları sosyal çevreye aktif olarak katılımının sağlanmasını önemseyen ve destekleyen bir kavramdır. Sosyal dışlama kavramı, kişilerin yalnız veya azınlıklar halinde sosyal hayattan dışlandıkları, sosyal çevreleri ile ilişkilerinin ortadan kaldırıldıkları, temel haklara ulaşma konusunda toplumun gerisinde kaldıkları durumu ifade etmektedir (Leigh, 2011). 9Sosyal içerme istihdam ile doğrudan ilişkilidir, bunun sebebi ise kişilerin toplumda soyutlanmasının önüne geçilerek sosyal çevresinde kabul görmesinde, ekonomik bir bağımsızlığın, toplumda sahip olunacak özgüvenin ve kişinin ihtiyaçlarının giderirken herhangi birine bağımlı olmamasının ciddi derecede önemli olmasıdır. Engelli bireylerin iş yaşamından dışlanması ve uygun çalışma koşullarının sağlanmaması, onların sosyal ve ekonomik sorunlar yaşamasına neden olmaktadır (Genç & Çat, 2013).

Türkiye’de engelli bireyler sosyal hayatla kaynaşma noktasında ciddi problemler yaşamaktadırlar. Yaşamın hemen her alanında var olan sorunlar, engelli bireylerin parçası olduğu çevreyle entegre olarak hayatın günlük akışına dahil olmalarına mâni olmaktadır. İnsanların engellilerle empati kuramaması, çevrenin engellilere yönelik farkındalığının düşük ya da hiç olmaması, engelli bireylerin bu durumu kabullenerek çevrelerinden uzaklaşmasına ve neticede sosyal hayatta engellilere yönelik bir kamplaşma olmasına neden olmaktadır (Besiri, 2009).

Çalışma hayatı, kişinin yaşamını devam ettirmesini sağlayan tüm etkinlikleri kapsadığı gerçeği dikkate alındığında iş ve çalışma hayatının kişinin sosyal hayatta önemli bir rol oynadığını gözler önüne sermektedir. Kişi çalışma hayatına yalnızca maddi kazanç sağlama amacıyla değil bunun yanında sosyo-kültürel, psikolojik vb. alanlarda da kendini gerçekleştirme amacıyla da girmektedir (Yılmaz & Karakılıç, 2023). Bu bağlamda engelli bireylerin sosyal yaşamları ve ekonomik durumlarının doğrudan etkileyen istihdam konusunun ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

3.2. Engelli Bireylerin İstihdamı

Dünya Engellilik Raporuna göre (2011) maddi yetersizlik ve engellilik arasında, karşılıklı etkileşim içeren doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Maddi sorunlar engelli bireylerin yaşam kalitesini düşürürken, engellilik de bireylerin ekonomik fırsatlara erişimini sınırlamaktadır. Maddi yetersizlikle engel kavramlarının ilişkisi, sebep sonuç ilişkisi taşıması noktasında bir döngüsel durum doğurmaktadır. Maddi sorunlar ve engel ilişkisi olarak dünya üzerindeki durum incelendiğinde de iç içe geçmiş bir durumun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır (Mutlu, 2024). Engellik beraberinde çoğunlukla maddi yetersizliği getirmekte ve bunun sonucunda engelli kişi yoksullaşabilmektedir. Çünkü engelli bireyin eğitim hayatı ve çalışma durumu bozulmakta ve zorlaşmaktadır, ayrıca engelliler çalıştıkları işlerde daha düşük ücretle almakta fakat sağlık ve bazı giderleri yükselmektedir (Jenkins, 2003). Engelli bireylerin ekonomik desteğe ihtiyaç duyduğunu belirtenlerin oranı %34,6'dır (Coşkun, 2010). Ayrıca maddi yetersizliğin sağlıklı bireylerde engel durumunun doğmasına sebep olabildiği görülmektedir. Gelişimini tamamlamamış devletler incelendiğinde, maddi durumla ile sağlıklı yaşam arasında doğrudan bir ilişki görülmektedir (Dünya Engellilik Raporu, 2011).

Engelliler hemen hemen her meslekte çalışabilecek durumda olup, işyerindeki ortam uygun hale getirildiğinde çok daha verimli olmaktadır (Dünya Engellilik Raporu, 2011). Tüm Dünya genelinde engelli kişiler işveren, esnaf, tarım işçisi, endüstri işçisi, hekim, şoför, sanatçı ve bilgisayar mühendisi gibi meslek dallarında uğraş verirken görmek mümkündür (Domzai, 2008).

Özürlülerin çalışma durumlarına bakıldığında; iş gücüne dahil olmayan kısmı %78,2'dur. Ancak özürlülerin yaklaşık %56'sı fiziksel olarak zorlamayan ve güç gerektirmeyen işlerde çalışmak istemektedir. Çalışılan veya çalışılabilecek işten beklentileri ise daha fazla kısa molalar kullanma ve yarı zamanlı çalışmadır. Ayrıca özürlülerin büyük çoğunluğu sosyal yardımların iyileştirilmesini beklemektedir (Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2010).

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin (EHS) 27. maddesinde "*engelli bireylerin, engelli olmayan bireylerle eşit şartlarda çalışma hakkı tanınmaktadır; bu hak çerçevesinde, engelli bireylere yönelik açık, bütünleştirici ve erişilebilir bir iş piyasasında ve çalışma ortamında özgürce seçilen veya kabul edilen bir işle hayatını kazanmaya ilişkin fırsatlar yer almaktadır*" yine aynı sözleşmede yer alan iş hayatındaki ayrıştırıcı tutumlar reddedilmekte, iş yaşamında fırsat eşitliğinin önünün açılması için çalışılması önerilmektedir. Dünya üzerinde çok sayıda devlet engellilerin iş yaşamına katkısını artırmak amacıyla mevzuat düzenlemeleri yapmıştır (Bell, 2009). Bu düzenlemeler, negatif ayrımcılığa karşı koruma sağlamayı amaçlamaktadır. İş esnasında oluşan engel durumlarında doğacak iş kaybını engellemek ve işsizliğin önüne geçmek bu düzenlemelerin konusudur. Buna rağmen düzenlemelerin iş sahalarında hayata geçirilmesi tam anlamıyla mümkün olmamaktadır (Dünya Engellilik Raporu, 2011).

Engeli bulunan bir kişinin çalışması ve istihdama katılması yalnız maddi kazançla sahip olması ve ekonomik anlamda özgürleşmesi olarak değerlendirilmemeli o kişinin kendini gerçekleştirmesini, psikolojik durumunu

iyileşmesini ve sosyal ilişkilerinin bunun yanında da topluma olan uyumunun artırdığı da göz önünde tutulmalıdır. Engeli bulunan bir kişinin bakımının ve ihtiyaçlarının karşılanması çoğunlukla annelerde olmasının etkisiyle engelli bir bireyi bulunan ailelerde kadın istihdamı düşük olmaktadır. Engelli bireylerin çalışma oranlarının artırılması çocuğu engelli bulunan istihdam ve sosyal sorunlarını ortadan kaldırmada önemlidir (Coşkun, 2010).

Sosyal açıdan çalışmanın kişi üzerindeki etkileri ele alınacak olursa;

- Çalışanın yaşamını idame ettirebilmesi için maddi kaynak oluşturur.
- Çalışanın sosyal kabulünü ve aidiyetini sağlar.
- Çalışmak, kişinin yaşamına devam edebilmesi için topluma karşı ödev ve sorumluluklarını artırır.
- Çalışmak, kişi ruhsal yönden etkileyerek bazen doyum sağlarken bazı dönemlerde ise stres oluşturur.
- Çalışmak diğer bireylerle eşgüdüm koordinasyon ve etkileşimi sağlayarak kişinin bu yönde gelişimini ve sosyal becerilerinin gelişimini tetikler.
- Çalışanın hayatını belirli bir düzenle yürütmesini sağlar ve yaşamında düzen oluşmasını sağlar.
- Çalışma, kişinin hayatı anlamlandırması ve üretken olması açısından katkı sağlar ve kişilik ve kimlik gelişimine katkı da bulunur (Ören & Yüksel, 2012).

Türkiye’de engelli istihdamı konusunda genel olarak yedi model ön plana çıkmaktadır. Bu modeller; korumalı işyerleri, kişisel çalışma yöntemi, işverenlerin zorunluluk olmadan engelli istihdamı, sadece engellilerin çalıştırıldığı seçilmiş işlerde istihdam, evde çalışma, kooperatif çalışma yöntemi ve kota sistemidir (Öz ve Orhan, 2012; Kalaycı ve Çetin, 2021)

Türkiye’de engelli istihdamı konusunda yapılan düzenleme kapsamında 4857 Sayılı İş kanunu işverenler, elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde yüzde üç engelli, kamu işyerlerinde ise yüzde dört engelli işçiyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler. Yer altı ve su altı işlerinde engelli işçi çalıştırılmaz. Ayrıca engelliler, sağlık kurulu raporunda çalıştırılmayacakları belirtilen işlerde çalıştırılmaz (30. madde).

Engelli istihdamında yürürlükte olan bir diğer kanun ise 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanundur. 5378 Sayılı kanun engellilerin temel hak ve hürriyetlerden faydalanma konusunda yaşadıkları dezavantajları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Engelli bireylerin sosyal hayatta etkinliğini artırmak yükledikleri rolleri genişletmek ve ekonomik zorlukları hafifletmek amaçlanmaktadır. 5378 sayılı kanun madde 14’te engelli bireylerin istihdamıyla ilgili genel çerçeveleri çizmektedir. *“Engellilerin iş gücü piyasası ve çalışma ortamında sürdürülebilir istihdamı için kendi işini kurmaya rehberlik ve mesleki danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi de dâhil olmak üzere gerekli tedbirler alınır. İşe başvuru, alım, önerilen çalışma süreleri ve şartları ile istihdamın sürekliliği, kariyer gelişimi, sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları dâhil olmak üzere*

istihdama ilişkin hiçbir hususta engelliliğe dayalı ayrımcı uygulamalarda bulunulamaz. Çalışan engellilerin aleyhinde sonuç doğuracak şekilde, engelinden dolayı diğer kişilerden farklı muamelede bulunulamaz. Çalışan veya iş başvurusunda bulunan engellilerin karşılaşılabileceği engel ve güçlükleri ortadan kaldırmaya yönelik istihdam süreçlerindeki önlemlerin alınması ve engellilerin çalıştığı iş yerlerinde makul düzenlemelerin, bu konuda görev, yetki ve sorumluluğu bulunan kurum ve kuruluşlar ile işverenler tarafından yapılması zorunludur. Engellilik durumları sebebiyle iş gücü piyasasına kazandırılmaları güç olan engellilerin istihdam edildiği korumalı işyerlerinin statüsü ve bu işyerleriyle ilgili usul ve esaslar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığınca müştereken çıkarılan yönetmelikle düzenlenir” (5378 Sayılı Kanun, 2005).

Engelli bireyler toplumsal imkânlara erişimde çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Kamusal destek bağlamında ön plana çıkan kamu kurumlarından biride belediyelerdir. Belediyeler, eğitim, sağlık, istihdam ve ulaşım gibi alanlarda engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada önemli sorumluluklar üstlenmektedir. Belediyelerin sunduğu sosyal hizmetler çerçevesinde engelli bireylerin kamusal hizmetlere ve mekânlara erişilebilirliğine yönelik politika ve uygulamalara ağırlık vermesi beklenmektedir. Bu doğrultuda, toplumsal farkındalığın yükseltilmesi, erişilebilir uygulamaların yaygınlaştırılması ve hukuki ilke ve standartların güçlendirilmesi önem taşımaktadır (Kalaycı, 2020). Bu kapsamda Kalaycı ve Akın (2019) tarafından yapılan çalışmada Malatya büyükşehir belediyesinde engelli bireylere yönelik yapılan sosyal hizmet faaliyetleri ele alınmıştır. Çalışma sonuçları itibarıyla büyükşehir belediyeleri, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı, eğitim, istihdam ve erişilebilirlik gibi alanlarda çeşitli hizmetler sunmakta olduğu görülmüştür. Meslek kursları, spor faaliyetleri, bilinçlendirme programları ve sosyal destek hizmetleriyle engellilerin yaşam kalitesinin artırılması hedeflenmiştir. Ancak, büyükşehir belediyeleri dışındaki belediyelerde bu hizmetler genellikle fiziki iyileştirmeler ve sosyal yardımlarla sınırlı kalmaktadır. Bu durum, engelli bireyler için sunulan hizmetlerin niteliğinin artırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, belediyelerin yerel paydaşlarla iş birliği içinde çalışması, merkezi idarenin insan ve finans kaynakları yönünden daha fazla destek sağlaması beklenmektedir.

Son yıllarda serbest piyasa ekonomisinde yer alan fırsatların genişlemesi engelli bireylerin çalışan olarak istihdam edilmesinin yanı sıra engelli girişimciliğinin artırılmasının da önünü açmış ve bu kapsamda engelli girişimciliğine yönelik destekleme projelerinin hayata geçirilmesini sağlamıştır. ABD’de engelli bireylerin serbest piyasada yer edinme oranlarının herhangi bir engelli bulunmayan bireylere kıyasla yaklaşık iki kat yüksek olduğu, Avrupa ülkelerinde de benzer şekilde engelli bireylerin girişimcilik faaliyetlerinin arttığı görülmüştür (Renko vd., 2015). Türkiye’de engelli girişimciliğini teşvik etmek amacıyla son yıllarda ciddi projeler geliştirilmektedir. Bu kapsamda İŞKUR ve KOSGEB bünyelerinde engelli girişimciliği destekleyen çok sayıda proje yer almaktadır. Bu projelerde engelli bireylerin ekonomik durumlarının iyileştirilmesiyle birlikte sosyal sorunlarının da çözümüne katkı sunulması hedeflenmektedir. Projeler başarı oranının artırılması amacıyla ise engelli girişimcilere danışmanlık faaliyetleriyle güçlendirilmektedir.

Engelli bireylerin yaşamlarını kendi başına sağlayacak seviyeye gelmesi, engelli ve hasta güvenliğinin sağlanması gerekmektedir (Murt, 2025). Bu durumların sağlıklı işletilebilmesi için gerekli rehabilitasyon imkanlarının oluşturulması sosyal devlet anlayışının gerekliliğidir (Göze, 1995).

3.2. Engelli Bireyler ve Tüketim Davranışları

Tüketim, engeli olmayan bireylerin olduğu kadar engelli bireylerinde beklenti ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik faaliyetleri içermektedir. Engelli bireyler, diğer bireylere kıyasla tüketim konusunda çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Engelli bireylerin seyahat, iletişim, istihdam vb. hususlarla beraber engelliliklerinden kaynaklı olarak tüketici hakları konusunda daha sık ihlale uğradıkları görülmektedir. Bu durum tüketim konusunda engelli bireyler ekonomik ve sosyal olarak engeli bulunmayan bireylerden ayrı tutulmalarını gerektirmektedir. Mevcut yasal uygulamalar ve ekonomik açıdan göz ardı edilen engelli tüketici hakları çözüm olamamaktadır (Doğan vd, 2003). Engelli bireylerin tüketim davranışları sağlık durumlarıyla ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bununla birlikte bir engelli üyesi bulunan ailelerde ailedeki diğer kişilerinde tüketim davranışları engelli bireye göre şekillenmekte ve bu kişiler tüketimlerinde engelli üyenin şartlarını göz önünde bulundurmaktadır. En az bir engelli bireyin yaşadığı ailelerde harcamalarını engelli yaşam kalitesini artırma amacıyla yaptıkları ve engelli bulunan bireyin ihtiyaçlarının da ailesi tarafınca karşılandığı durumunda yola çıkarak engelli bireylerin ekonomik payının zannedilenin çok daha üstünde olduğu gerçeği karşılanmaktadır. Engelli kişilerin ekonomik anlamda sahip oldukları güce rağmen bu konuda çalışmalar kısıtlıdır. Bu durum hizmet sektörü özelinde engelli ve sağlık hizmetlerinde kalitenin artırılması gerekliliği doğurmaktadır (Mısırlıoğlu & Biçer, 2023). Bunun yanında göz ardı edilen konulardan bir diğeri de engelli bireylerin her insan gibi temel bazı ihtiyaçlara sahip olduklarıdır. Herkes gibi engelli kişilerde yeme-içme, temizlik, kıyafet, seyahat, barınma, vb. gibi temel ihtiyaçlara sahip kişilerdir. Ayrıca maddi kazanç amacıyla çalışan işyerleri de engelli bireyleri asıl müşteri kitlesi içerisinde görmemesi sebebiyle her gün gelişim gösteren pazardaki değişimlerin engellileri kapsam dışında bırakmasına neden olmaktadır. Literatürde engellilerin alışverişe çıkma davranışlarını inceleyen araştırmalar incelendiğinde önemli sonuçların ortaya çıktığı görülmüştür. Engeli bulunan kişilerin %75'i alışverişe nadir aralıklarla çıkmaktayken, alışverişe çıkması mümkün olmayanların oranı %13 olmuş ve düzenli olarak alışverişe gidebildiklerinin belirtenlerin oranı yalnızca %12 olmuştur. Hiçbir zaman alışverişe çıkmayanların tamamına yakını zihinsel engeli bulunan bireylerden oluşmuş ve be kişilerin alışverişe çıkamama nedeninin bulundukları olduğu görülmüştür (Büyüktürkoğlu, 2007). Ancak Amerika'da nüfus artış seyrinin yavaşlamaya başlamasıyla, engellilerin durumu firmalar tarafından dikkate alınmaya başlamıştır. Engellilere hitap eden pazarlama faaliyetlerinin başlaması gerek engelli bireyler gerekse firmalar açısından kazançlı bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Engelli tüketicilerin ihtiyaçlarını anlamaya yönelik çabalar, firmalar için yeni pazar stratejileri geliştirme fırsatları sunmaktadır (Burnett & Paul, 1996). Levi Straus, DuPont, IBM, Budweiser ve Mc Donald's gibi şirketler engellilere yönelik ürünler, hizmetler, pazar ve dikkat çekici geliştirmişlerdir. Ayrıca, yazılı metinleri sesli hale dönüştüren teknoloji gelişmeler, sesi tanıyabilen,

görme engelli bireylerin banka bilgilerine sesli olarak erişmelerin sağlayan ve göz hareketlerini seslendiren teknolojilerin kullanılmaya başlaması engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmıştır (Burnett & Paul, 1996). Dünya çapında her geçen gün ehemmiyeti artan engelli pazarının gelişim hızını artırıcı yönde yasal ve sosyal anlamda birçok gelişme gerekmektedir (Burnett & Baker, 2001).

Perakende ürün satan bazı satıcılar engellilere yönelik üretilen ürünleri engeli bulunmayan kişilere yönelik üretilen ürünlerle ayırım gözetmeksizin satışa sunulduğunda, engelli kişilerin kendilerini alışveriş esnasında daha rahat hissettiği ve her iki grubunda satıcıya olan bağlılıklarının ve memnuniyetlerinin arttı gözlemlenmiştir. Bazı satıcılar, engelli kişilerin tüketici rolünü kabullenmiş olmalarının yanında onları özel bir satış grubu olarak değerlendirmekte ve diğer tüketicilerden ayırarak hareket etmektedir. Satıcıların engelli kişilere yönelik bu tutumu, literatürde engelli tüketicilerin “savunmasız tüketiciler” şeklinde tanımlanmasın sebep olmuşsa da bir tüketicinin engelli durumda olması, savunmasız olarak tanımlanmasını gerektirmemektedir (Cheng, 2022).

Sonuç ve Öneriler

Yapılan derleme çalışması neticesinde, engelli bireylerin istihdam durumu, ekonomik koşulları ve tüketim eğilimleri sosyoekonomik bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, engelli bireylerin iş gücü piyasasında halen ciddi yapısal engellerle karşılaştığını ortaya koymaktadır. Fiziksel erişilebilirlik, toplumsal önyargılar, toplumsal dışlanmışlık, eğitim olanaklarına erişim kısıtlılığı ve politika yetersizlikleri, bu bireylerin istihdama katılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Bahsi geçen kısıtlamalar engellilerin istihdam ve işgücüne katılımı ve dolayısıyla toplumsal hayata ekonomik anlamda varlık gösterebilmesini engellemektedir. Ekonomik katılımın en önemli ayakları ise istihdam ve sosyal yardım olarak görülmekle birlikte sosyal yardımlar kişilerin sosyal hayata entegrasyonu konusunda istihdam kadar nitelikli olamamaktadır. Engelli bireylerin fiziksel anlamda yaşadıkları dezavantajlar işverenlerce istihdam edilmeleri ve işe kabul edilmeleri noktasında her ne kadar kanunu düzenlemelerle zorunlu hale gelmiş olsa bile zorluklar doğurmaktadır. Bunun yanında engelli bireylerin istihdam konusunda yaşadığı temel sorunların başında düşük ücretlendirme gelmektedir. Ancak engelli bireylerin her iş kolunda yer alabilmeleri belli şartların sağlanmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu durumda sosyal devlet anlayışını gereğinde Çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığı ve İşkur vasıtasıyla engelli bireylerin iş gücüne katılımında doğru rehberlik yapılması gerekmektedir. Engellilerin engel durumlarına uygun iş kollarında yer almaları veya ticari faaliyetlerde yer almalarının sağlanması amacıyla desteklenmesi, vergi muafiyetleri vb. teşviklerin artırılmasına yönelik daha geniş çaplı politikalar oluşturması gerekmektedir. Bu durum engelli girişimciliğin gelişmesi açısından gereklilik olup özellikle küresel COVID-19 pandemisi sonrası artan internet odaklı girişimcilik fırsatları engelli bireyle açısında fırsat niteliği taşımaktadır. Pandemi sonrası kalıcı bir davranış haline gelen çevrimiçi ekonomik yığılma engelli bireylerin fiziksel dezavantajlarını ortadan kaldırarak e-ticaret üzerinden ekonomik kazançlar sağlamanın önünü açmaktadır. Engelli bireylerin sosyal yardım,

istihdam ve engelli girişimciliği gibi kanallarla ekonomik olarak gelişmesi fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayacaktır.

Tüketim açısından değerlendirildiğinde engelli bireylerin gelir düzeylerinin toplum geneline oranla daha düşük olduğu; bu durumun yaşam standartlarını ve tüketim davranışlarını kısıtladığı görülmektedir. Engelli bireylerin tüketim eğilim ve davranışları incelendiğinde genellikle temel ihtiyaçların tatmini ön plana çıkmaktadır. Bu temel ihtiyaçlar; sağlık, ulaşım ve barınma gibi öncelikli alanlardan oluşmaktadır. Temel alanın dışında kalan diğer alanlarda ise engelliler varlık gösterememektedir. Ayrıca, engellilere yönelik oluşması beklenen niş pazarlama faaliyetleri hakkında işletmelere önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu niş pazarlama faaliyetleri ile ürün ve hizmetlerin erişilebilirliği daha kolay bir şekilde sağlanır. Bu kapsamda işletmeler pazarlamanın temelini oluşturan ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma faaliyetlerini engelli bireyleri de kapsayacak şekilde tasarlayarak engellilerinde “tercih edin tüketici” olmasına katkı sağlamalıdır. Ekonomik gücü olan engelli bireylerin ise tüketici rolünü kazanmaları toplumun birçok kesimi tarafından sosyal kabullerini hızlandırır. Engelli bireyler yalnız bir kişi olarak değerlendirmemesi gerekmektedir. Engelli bireylerin aile üyelerinin de tüketim davranışlarının (turizm, ulaşım, mağaza erişilebilirlikleri vb.) şekillenmesinde rol oynadıkları görmezden gelinmemelidir. Engelli bireylerin ekonomik gücü, üreticiler için önemli bir fırsat sunmaktadır. Arz-talep dengesi içinde kapsayıcı ürünler sunulması, engelli bireylerin tercihlerini etkilerken işletmeler için kar maksimizasyonu anlamına gelmektedir.

Tüm bu değerlendirmeler, engelli bireylerin ekonomik hayata tam ve eşit katılımını sağlamak için daha kapsayıcı politikalara, toplumsal farkındalığın artırılmasına ve özel sektör ile kamunun iş birliği içinde hareket etmesine ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda bazı önerilerde bulunulmuştur,

- Engelli bireylerin istihdam oranının genel nüfusa kıyasla düşük olması, kapsayıcı istihdam politikalarının eksikliği göstermektedir. Bu kapsamda engelliler ilgili yapılacak durum analizi; fiziksel koşullar, ücret, erişim ve ayrımcılık gibi konularda yol haritası çıkartma konusunda rehber olacaktır (İslamoğlu, Yiğit & Budak, 2020).
- Sendikalar engellilere yönelik sosyoekonomik politikalar geliştirmelidir. Engelli bireylere yönelik iş gücüne uygun iş ve çalışma koşulları konusunda işverenleri yönlendirmelidir (Sandıkçıoğlu & Çılgın, 2023).
- Erişilebilirlik ve uygun çalışma koşulları sunulmadığı için birçok engelli iş gücüne katılamamaktadır.
- Toplumda engellilere yönelik önyargılar ve bilgi eksikliği, istihdam fırsatlarını doğrudan olumsuz etkilemektedir.
- Sosyal yardımların istihdam teşviklerinden daha fazla tercih edilmesi, ekonomik bağımsızlık yerine pasif gelir modeline yönelmeye neden olmaktadır.
- Özel sektör, engelli bireylerin istihdamında gönüllü adımlar atmalı, yalnızca kota zorunluluğu ile sınırlı bir ilerleme kaydedilebilmektedir.

- Kamu kurumlarının engellilere yönelik hizmetleri genellikle yeterli koordinasyon ve etki gücünden yoksundur. Bu durum engellilerin kamusal hizmetlere erişimini kısıtlamaktadır.
- STK'lar, medya ve eğitim kurumları yoluyla toplumsal farkındalık artırılarak, engellilik olgusuna dair anlayış pozitif yönde evrilmelidir.
- Kamu-özel sektör iş birlikleriyle hayata geçirilen projeler, sürdürülebilir istihdam modelleri açısından başarı göstermektedir.
- İstihdam edilmiş olan engelli bireylerin iş ile ilgili deneyimlerinin ve işe bakış açıları iş uzmanları tarafından analiz edilerek gerekli düzenlemeler yapılmalıdır (Temizkan, 2019).
- Kapsayıcı ekonomi politikaları olmadan engelli bireylerin tüketim davranışları da kısıtlı gelir düzeylerine ve düşük yaşam kalitesine bağlı kalmaktadır.

Bahsi geçen düzenleme ve politikaların yaygınlaştırılması ve sosyoekonomik eşitsizliklerin giderilmesi, sadece engelli bireylerin değil, genel anlamda toplumun sürdürülebilir kalkınmasına da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (t.y.). Engelliler için sağlık kurulu raporları. Erişim Tarihi: 15.03.2025, Erişim Linki: <https://aile.gov.tr/ssss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/engelliler-icin-saglik-kurulu-raporlari/>
- Alatlı, R. & Servi, C. (2017). Ortaokula devam eden işitme engelli öğrencilerin yazı performanslarının incelenmesi: örnek grup çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 1(1) <https://doi.org/10.21565/oztegitimdergisi.292065>
- ASHB. (2023). Engelli ve yaşlı istatistik bülteni. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Erişim Tarihi 01.11.2024, Erişim Linki: https://aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf
- Bell, D., & Heitmueller, A. (2009). The disability discrimination Act in the UK: Helping or hindering employment among the disabled? *Journal of Health Economics*, 28(2), 465–480.
- BM (1945). Engellilerin haklarına ilişkin sözleşme. Erişim Tarihi: 15.03.2024, Erişim Linki: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf
- Braddock, D., & Parish, S. (2011). Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak. In D. Bezmez, S. Yardımcı & Y. Şentürk (Eds.), Tarihte sakatlık (F. B. Aydar, Trans.). *Koç Üniversitesi Yayınları*. 101-187,
- Burnett, J. J., & Baker, H. B. (2001). Assessing the travel-related behaviors of the mobility-disabled consumer. *Journal of Travel Research*, 40(1), 4–11. <https://doi.org/10.1177/004728750104000102>
- Burnett, J. J., & Paul, P. (1996). Assessing the media habits and needs of the mobility-disabled consumer. *Journal of Advertising*, 25(3), 47–59.
- Büker, H., & Alsancak, N. (2012). *Mağdur bilimi*. ATA-AÖF Yayınları.
- Büyüktürkoglu, K. (2007). Engelli bireylerin tüketim davranışlarının engelli olmayan bireylerle karşılaştırılması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi.
- Cheng, K. (2002). What marketers should know about people with disabilities. <http://www.nod.org/content.cfm?id=925>
- Coşkun, M. K. (2010). Engellilere yönelik hizmetler: Amasya örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakmak, M. N. (2008). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki engelli tanımı hakkında bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57(2), 51–62. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000276
- Çalık, S. (2004). Özürlülüğün ölçülmesinde metodolojik yaklaşımlar ve 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması. *Öz-Veri Dergisi*, 1(2), 303–331.
- Çarkçı, Ş. (2011). Engellilerin mesleki eğitimi ve istihdamı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, B. (2017). Sanayi devrimi'nden 21. yüzyıla batı dünyasında engellilik. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7(1), 91–122.
- Çolak, R. (2024, Ekim 6). Erişim Tarihi: 15.09.2024, Erişim Linki: <http://rumeysacolak.com/>
- Demirci, E. (2000). Görme engellilerin toplumla sağlıklı ilişkileri. *Ufku Ötesi Aylık Dergisi*, 4.
- Doğan, C., Şahin, F., Bulut, B., & Genç, N. (2003). Engelli tüketicinin hakları. Erişim Tarihi: 10.12.2024, Erişim Linki: <http://www.enbil.com.tr/icerikgoster.aspx?id=145>
- Domzai, C. (2008). *Survey of employer perspectives on the employment of people with disabilities*. CESSI: McLean VA.
- Durduran, Y., & Bodur, S. (2009). Engellilerin engellilikleri dışındaki sağlık sorunları: Karşılaştırmalı bir çalışma. *Selçuklu Tıp Dergisi*, 2, 69–77.
- Ekim, A., & Ocakçı, A. F. (2012). 8–12 yaş arası işitme engelli çocuklarda yaşam kalitesi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 11(1), 17–23. https://doi.org/10.1501/Ashd_0000000072
- Genç, Y., & Çat, G. (2013). Engellilerin istihdamı ve sosyal içerme ilişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 365–393.
- Göze, A. (1995). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. Beta Yayınları.
- Güloğlu, F. K. (2021). *Tarihi süreçte dünyada ve Türkiye'de engelliliğin değişimi ve gelişimi. Değişen dünyada sosyal politika* (s. 187). Ekin Yayınevi.
- İHOP. (2012). *Engelli bireylerin hakları*: Birleşmiş Milletler bilgi kitapçığı.
- İslamoğlu, E., Yiğit, Y., & Budak, N. (2020). Türkiye'de engelli bireylerin çalışma koşulları: Bizimköy örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(37), 471-497. <https://doi.org/10.35408/comuybd.557306>

- Jenkins, S. (2003). *Disability and disadvantage: Selection, onset and duration effects*. In Centre for Analysis of Social Exclusion .London.
- Kalaycı, S. & Çetin, D. (2021). Türkiye’de ruhsal engelli istihdamına bir bakış. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(75), 2478-2488.<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.275>
- Kalaycı, S. (2020). Engelli bireylerin kamusal hizmetlere erişebilmesinde belediyelerin yeri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, “Erişilebilirlik” Özel Sayısı Cilt 1, 83-104. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.817709>
- Kalaycı, S., & Akin, A. (2019). Engellilere Yönelik Yerel Sosyal Hizmetlerde Belediyelerin Yeri: Malatya Büyükşehir Belediyesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 663-674. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.633505>
- Karataş, K. (2002). Engellilerin toplumla bütünleşme sorunları: Bir sosyal politika yaklaşımı. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2(2).
- Karip, S. (2016). Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine ulaşılabilirlik seviyesinin belirlenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kayrak, R. (2014). Zihinsel engelli çocukların eğitimi. Efeler Belediyesi Yayını. Erişim Tarihi: 01.15.2025, Erişim Linki: <https://www.efeler.bel.tr/guncel/duyurular/kultur-ve-sosyal-isler-mudurlugu-kasim-ayinda-asagidaki-alti-kitabi-yayinladi>
- Kazzafi, M. (1988). *The politics of the disability rights movements*. In Sikolojiyyeti el-lâka, Libya: Cenzur.
- Kimberlin, S. E. (2009). Political science theory and disability. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19(1), 26–43. <https://doi.org/10.1080/10911350802619870>
- Kitchin, R. (1998). Out of place, knowing one’s place: Space, power and the exclusion of disabled people. *Disability & Society*, 13(3), 343–356.
- Leigh, R. (2011). Dünyada gönüllülüğün durumu raporu: Küresel refah için evrensel değerler. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/tr/SWVR_TR.pdf
- Linton, S. (1998). *Claiming disability: Knowledge and identity*. New York: New York University Press.
- Metzler, I. (2006). *Disability in medieval Europe*. London & New York: Routledge.
- Mısıroğlu, A., & Biçer, E. B. (2023). JCI belgeli sağlık kurumlarında yöneticilerin akreditasyon ve hizmet kalitesi algılarının değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 625–635. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1331125>
- Mitchell, D., & Snyder, S. (2003). The eugenics Atlantic: Race, disability and the making of an international eugenic science 1800–1945. *Disability & Society*, 18(7), 843–864. <https://doi.org/10.1080/0968759032000127281>
- Murt, E. (2025). Sağlıkta kalite uygulamaları: Hasta güvenliği. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 11(1), 125–136.
- Mutlu, R. (2025, Kasım 15). Yoksulluk engellilik nedeni midir? Erişim Tarihi: 12.02.2025, Erişim Linki: <https://www.aydinlik.com.tr/kose-yazilari/rifat-mutlu/2016-aralik/yoksulluk-engellilik-nedeni-midir>.
- Oliver, M. (1990). *The politics of disablement*. Londra: Palgrave Macmillan.
- ÖİB. (2008). Toplum özürüllüğü nasıl anılıyor? *Özürüller İdaresi Başkanlığı*. Erişim Tarihi: 10.9.2024, Erişim Linki: http://www.ozida.gov.tr/arastirma/toplum_ozurlulugu_nasil_aniliyor
- Ören, K., & Yüksel, H. (2012). Geçmişten günümüze çalışma hayatı. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 35–58.
- Öz, C. S. & Orhan, S. (2012). Özürülü İstihdam Yöntemlerinin Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 36-48.
- Özata, M., & Karip, S. (2017). Engelli bireylerin sağlık hizmetleri kullanımında yaşadıkları sorunlar: Konya örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(4), 397–407.
- Özgökçeler, S., & Alper, Y. (2010). Özürüller Kanunu’nun sosyal model açısından değerlendirilmesi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 33–54.
- Öztürk, M. (2011). *Türkiye’de engelli gerçeği*. MÜSİAD Yayınları.
- Polat, F. (1995). İşitme engellilerin eğitiminde kullanılan yöntemler. *Özel Eğitim Dergisi*, 24–32.
- Sandıkçıoğlu, Ş., & Çılın, T. (2023). Sendikaların engelli bireylere yönelik sosyoekonomik politikaları: İngiltere, Kanada, Belçika ve Türkiye örnekleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 39-52. <https://doi.org/10.30976/susead.1126176>

- Sapancalı, F. (2005). Avrupa Birliği'nde sosyal dışlanma sorunu ve mücadele yöntemleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3, 51–105.
- T.C. Resmî Gazete. (1975). 3447 Sayılı Sakat Kişilerin Hakları Beyannamesi, Md. 1. Erişim Linki: <https://www.maltepe.edu.tr/engelliogrencibirimi/tr/engelli-bireylerin-haklari-beyannamesi>. Erişim Tarihi: 18.08.2024.
- T.C. Resmî Gazete. (2003). 4857 sayılı İş Kanunu madde 30. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4857&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- T.C. Resmî Gazete. (2005). 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun madde 30. <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/engelliler-hakkinda-kanun-5378>
- T.C. Resmî Gazete. (2005). 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun madde 13. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- TDK. (2019). Engelli. Türk Dil Kurumu. Erişim Tarihi: 15.12.2025, Erişim Linki: <https://sozluk.gov.tr/?ara=engelli>
- Temizkan, E. E. (2019). İstihdam edilmiş olan engelli bireylerin iş ile ilgili deneyimlerinin ve işe bakış açılarının incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Tihek. (2025). *Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2023 Yılı Raporu*. Ankara: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu.
- Topçuoğlu, R. (2000). 1900–2000 yılları arasında Avusturya'da engellilere yönelik sosyal politika ve sosyal hizmetler: Medikal modelden sosyal modele geçiş. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25(2), 127–144.
- TÜİK. (2010). Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması. Erişim Tarihi: 25.08.2024, Erişim Linki: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ozurlulerin-Sorun-ve-Beklentileri-Arastirmasi-2010-6370>
- Uluslararası Af Örgütü (AI) (2024). *Ayrımcılık*. Amnesty International. <https://www.amnesty.org.tr/icerik/ayrimcilik>
- United Nations. (2022). *World population prospects 2022: Summary of results*. Erişim Tarihi: 02.01.2025, Erişim Linki: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf
- WHO. (2021). *Dünya engellilik raporu*. Erişim Tarihi: 15.03.2025, Erişim Linki: <https://www.who.int/teams/noncommunicable-diseases/sensory-functions-disability-and-rehabilitation/world-report-on-disability>
- WHO. (2023). *Engellilik*. Erişim Tarihi: 22.04.2025, Erişim Linki: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>
- Wilton, R. (2003). Locating physical ability in Freudian and Lacanian psychoanalysis: Problems and prospects. *Social & Cultural Geography*, 4(3), 369–390. <https://doi.org/10.1080/14649360309069>
- Yılmaz, M., & Karakılıç, S. (2023). *İş yaşamının karakter üzerine etkileri: Sosyolojik bir yaklaşım*. In Ç. N. Kırıcı (Ed.), Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Özgür Yayınları.